

УДК 94 (477.42) «1937/1938»

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ЖИТОМИРЩИНИ У ПЕРІОД ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ

Людмила Гуцало

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Україна, 10002, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
e-mail: lyudmilagucalo@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2627-3520>

Для реалістичного розуміння історичного досвіду й упередження повторень таких трагедій, як Великий терор 1937-1938 рр., у сучасному та майбутньому потрібно викривати злочинні дії радянського тоталітарного режиму й одночасно відновлювати історичну справедливість по відношенню до його безневинних жертв.

Тому метою нашої історичної студії буде спроба проаналізувати масові каральні акції проти національних меншин, здійснювані на Житомирщині у рамках загальносоюзної політики Великого терору 1937-1938 рр.

Вивченню даної проблематики присвячено наукові дослідження Т. Рафальської, М. Лутай, Ю. Шевчука, О. Калакури.

Історично склалося так, що на Житомирщині поселялися та проживали люди різних національностей. Національні меншини регіону становили понад 30% населення, тоді як по Україні у цілому – 18% [6, с. 214]. Цей аспект зумовив те, що ще до початку Великого терору Житомирщина зазнала репресій за етнічною ознакою: масове переселення поляків і німців із прикордонних районів у віддалені регіони СРСР, «чистки» за національною ознакою, особливо поляків. Фактично ще до початку масових репресивних операцій було створено основи для розгортання масового терору.

Політичні репресії представників національних меншин Житомирщини, як і українців, у період Великого терору відбувалися у рамках загальносоюзних і республіканських репресивних операцій.

У досліджуваній період регіон був прикордонною територією, де проживали представники багатьох національних меншин, розташовувалась значна кількість військових частин, які відносилися до Київського військового округу. У регіоні було споруджено Коростенський і Новоград-Волинський укріпрайони зі своїми військовими частинами та підрозділами. У доповідній записці Новоград-Волинського парткому (вересень 1937 р.) зазначалося: «Тут, в окрузі, де шпигуни і дивер-

санти вирують, – та інакше й бути не може: округ прикордонний із великим гарнізоном і військовим будівництвом, що приваблює ворога на нашу територію. Починаючи з 1930 р. майже нічого серйозного шпигунського не викрито. Тільки зараз, буквально протягом 3-4-х тижнів нам вдалося викрити понад сотню найбільш значущих диверсантів і шпигунів» [11, арк. 6].

Радянська влада з підозрою ставилася до представників національних меншин, які мешкали на території краю. У доповідних записках Житомирського УНКВС зазначалося про «засміченість» області диверсантами, шпигунами іноземних розвідок». Звичайно, ми не можемо спростовувати факти їх діяльності, але дуже часто це було проявом ворогошпигунської істерії радянської влади. З утворенням у вересні 1937 р. Житомирської області, контроль за здійсненням державного терору стає жорстокішим і набуває регіональної специфіки. До речі, однією з причин її утворення був жорсткий контроль за здійсненням державного терору у регіоні.

Місцеві органи НКВС були головними виконавцями сталінських репресій. Передусім очільники обласного Управління НКВС, які були «диригентами» цих процесів на місцях.

Начальниками УНКВС Житомирської області у досліджуваній період були: капітан державної безпеки Л. Якушев (Бабкін) (з 1 жовтня 1937 р. по 26 лютого 1938 р.) [21, с. 220], капітан державної безпеки Г. В'яткін (з 26 лютого по 16 листопада 1938 р.). Після арешту Г. В'яткіна (16 листопада 1938 р.) обов'язки Особливого відділу НКВС Житомирської армійської групи було покладено на старшого лейтенанта державної безпеки І. Драгана [18, с. 18].

Найбільш трагічні події в Україні, і на Житомирщині зокрема, розгорнулися у зв'язку з появою оперативного наказу НКВС СРСР № 00439 від 25 липня 1937 р. Він передбачав з метою розкриття агентури німецької розвідки та кінцевого розгрому диверсійних груп на

промислових підприємствах із 29 липня 1937 р. у п'ятиденний строк провести арешти всіх німців, які працювали на військових заводах, у цехах оборонного значення, залізничних вузлах, електростанціях та інших важливих ділянках [17, с. 36]. Тому на Житомирщині було сфабриковано справу Волинського фашистського центру, якому приписувалася організація усієї контрреволюційної діяльності німецького населення регіону та підготовка масового збройного повстання, яке сприяло б німецьким військам захопити територію України та встановити на окупованій території фашистську диктатуру. Також на період воєнних дій між СРСР та Німеччиною Центром «планувалося» зараження бактеріологічними культурами водних мереж, криниць, харчових продуктів, призначених для бійців Червоної Армії.

За версією слідства Волинський фашистський центр через пастора Густава Улле контактував із німецьким консулом у Києві й отримав від останнього завдання створити штурмові загони у Андрушівському, Баранівському, Ємільчинському, Житомирському, Малинському, Володар-Волинському, Червоноармійському, Новоград-Волинському й інших районах Житомирської області [1, арк. 290-314].

Аналізуючи накази № 00439 та № 00485, з'ясовуємо, що впродовж жовтня 1937 – березня 1938 рр. було заарештовано 9633 особи, з яких 8563 засуджено до вищої міри покарання, із них по польській лінії – 7993 особи, німецькій – 1647 [12, с. 95-96].

За рішенням трійки при Житомирському УНКВС від 20 вересня 1938 р. по справі Волинського фашистського центру було розстріляно 350 обвинувачених [1; 2, арк. 1-76], протягом всього вересня 1938 р. розстріляно 989 осіб (переважно німці) [13, с. 42].

У період Великого терору продовжувалася практика поодиноких арештів німців Житомирщини, але з більшим терміном ув'язнення. Репресивно-каральна машина фабрикуючи нові справи, виточки яких сягали 1930-х рр., підбиралась до тих, до кого з тих чи інших причин раніше не змогла дістатись.

Часто-густо це були німецькі освітяни, яких звинувачували у дискредитації політики радянської влади, антирадянській пропаганді, популяризації допомоги від благодійних організацій Німеччини. Так, інструктора Ємільчинського райвно та райвиконкому П. Беккера звинувачували у причетності до контрреволюційного організованого угруповання, в'язках із «шпигуном» С. Маквартом (директор німецької школи у колонії Покощеве Єміль-

чинського району, засуджений у серпні 1936 р. за «агітацію та пропаганду фашистських ідей»), з яким обвинувачуваний слухав радіопередачі з Німеччини. Директора німецької школи у колонії Дубрівка Ярунського району Е. Вайзенборна у 1937 р. було засуджено на 5 років виправно-трудоих таборів (далі – ВТТ), із позбавленням громадянських прав на 3 роки за отримування «гітлерівської допомоги» [18, с. 42].

При дослідженні механізму репресій проти польського населення України, й Житомирщини зокрема, принципове значення має «Оперативний наказ наркома внутрішніх справ СРСР № 00485» від 11 серпня 1937 р., підписаний Генеральним комісаром держбезпеки М. Єжовим. І наказ, і долучений до нього закритий лист «Про фашистсько-повстанську, шпигунську, диверсійну, пораженьську й терористичну діяльність польської розвідки в СРСР» (№ 59098 від 11 серпня 1937 р.) ініціювали масові репресії проти польського населення України [10, с. 18-44; 7, с. 18-44]. Згідно з наказом на всій території радянської держави почалася робота по виявленню та ліквідації місцевих організацій Польської організації військової (далі – ПОВ). Зазначимо, що на польську операцію відводилося лише три місяці і 20 листопада 1937 р. вона мала закінчитися, але припинено її було лише через рік, тобто у листопаді 1938 р.

У звинувачувальному вирокі щодо Волинського центру ПОВ, затвердженому 29 жовтня 1938 р. начальником УДБ НКВС по Житомирській області Г. Вяткіним, говорилося, що центр було створено для підготовки повстання у момент нападу Німеччини на СРСР [8, с. 256].

У серпні-вересні 1937 р. було викрито польську контрреволюційну організацію у Бердичеві, резидентуру та контрреволюційне угруповання – у Городницькому районі, осередки ПОВ – на території колишнього Мархлевського польського національного району.

Згідно з постановою наркома внутрішніх справ СРСР і прокурора СРСР у порядку наказу № 00485 від 30 грудня 1937 р. було розстріляно 12 робітників Мархлевського фарфорового заводу віком від 23 до 62 років. Один із розстріляних був українцем [18, с. 30].

Варто відмітити, що у судово-кримінальних справах поляків 1937-1938 рр. досить часто фігурують звинувачення у ворожій діяльності у минулі роки, особливо участь у «контрреволюційних організаціях».

Пошуки «ворогів» по «польській лінії» на-

бирали обертів й у 1938 р. попри те, що мали завершитися у листопаді 1937 р, як зазначалося вище. Правда, М. Єжов розпорядився продовжити польську операцію до 15 квітня 1938 р.

Лише 7 січня 1938 р. відповідно до наказу № 00485 до Житомирського обласного Управління НКВС надійшло чотири протоколи (№№ 727, 728, 729, 730). За рішеннями двійки було засуджено 649 осіб, з них до вищої міри покарання – 645 осіб і лише 4 особи – до ВТТ. А 21 січня 1938 р. надійшло навіть п'ять протоколів (№№ 824, 825, 828, 830, 831). За рішеннями двійки було засуджено 1065 осіб, з них до вищої міри покарання – 884 особи, решта – 181 до ВТТ. Згідно з цими протоколами у м. Житомирі було розстріляно 884 поляка [17, с. 34].

Вже у березні-квітні були заарештовані члени Волинського центру ПОВ. Їм приписували керівництво контрреволюційною роботою поляків на Житомирщині. У кримінальній справі так званого центру ПОВ проходило 100 осіб, з них 88 поляків, 8 українців, грузин, латиш, єврей, росіянин. Усі обвинувачених було розстріляно 28 вересня 1938 р.

4 жовтня того ж року розстріляно 408 жителів області (355 поляків, 46 українців, 3 чехи, 2 росіянина, єврей, німець) [18, с. 31]. Як видно, у причетності до ПОВ були звинувачені не лише представники польської, а й інших національностей. Та й поляки проходили по сфабрикованих справах щодо інших національних організацій.

За підрахунками авторів науково-документального видання «Великий терор: Польська операція 1937-1938», у Житомирській області за «польською лінією» було засуджено за протоколами двійки у 1937-1938 рр. 8027 осіб, з них розстріляно 7140 осіб, особливої трійки – 2830 осіб, з них розстріляно 2785 осіб [20, с. 452].

Маховик репресій торкнувся релігійних діячів і віруючих Житомирщини. 3 листопада 1938 р. було розстріляно 10 осіб духовного звання, необґрунтовано звинувачених у шпигунстві на користь Польщі.

У доповідних записках начальнику НКВС УРСР співробітники Житомирського обласного Управління наголошували, що вся територія краю засмічена диверсійно-шпигунськими та повстанськими кадрами. Але найбільша загроза від польської розвідки у прикордонних районах. Звітуючись, обласні чекісти констатують про ліквідацію 37 диверсійних резидентур (325 осіб), 14 комендатур ПОВ (204 особи), шпигунів (356 осіб), 31 польської контррево-

люційної групи (153 особи), польських націоналістичних контрреволюціонерів одиначок (1050 осіб) [13, с. 42].

Відповідно до телеграми НКВС УРСР № 83921 від 29 грудня 1937 р. було розгорнуто операцію проти єврейських активістів [19, с. 33]. Це був початок нової хвилі репресій проти єврейського населення, пов'язаної з «викриттям» сіоністського підпілля.

У добу Великого терору були «викриті» буржуазно-націоналістичні сіоністські організації у Бердичеві, Коростені, Новоград-Волинському, Олевську, Овручі.

«Учасників» організацій звинувачували у шпигунстві, диверсійній роботі на англійську, польську, німецькі розвідки. У звіті начальника Житомирського УНКВС заступнику наркома внутрішніх справ України від 3 серпня 1938 р. зазначалося, що у Новоград-Волинському сіоністською організацією керував резидент польської розвідки, у Коростені – англійської і таке інше.

У Житомирі у належності до сіоністської організації «Цейрей Ціон» було звинувачено вчителя 4-ї єврейської школи Я. Шполянського, викладача Житомирського шляхового технікуму І. Марлінського, викладача Житомирського механічного технікуму Д. Марлінського, викладача єврейського педтехнікуму С. Тартковського, інваліда праці Ш. Бердштейна. Обвинуваченим інкримінували створення нелегальних гуртків і груп для підготовки націоналістичних кадрів вороже налаштованих проти радянської влади, проведення агітації щодо зриву переселення євреїв у Біробіджан і Херсон. Попри прохання дружин переглянути справи обвинувачених, за рішенням трійки у травні 1938 р. їх засудили до розстрілу [13, с. 44].

У 1938 р. було репресовано 178 учасників Житомирської підпільної сіоністської організації «Цейрей Ціон».

У листопаді 1937 – травні 1938 р. Бердичівським міським відділом НКВС «викрив і ліквідував» антирадянську підпільну сіоністсько-клерикальну єврейську організацію у складі 8 осіб, з яких 4 – служителі культу. Обвинувачуваним закидали налаштування єврейського населення проти радянської влади, пропагування еміграційних настроїв, виховання у націоналістичному дусі молодого покоління. Рішенням трійки від 10 травня 1938 р. усіх членів організації було засуджено до вищої міри покарання – розстрілу [14, с. 186-187].

У добу Великого терору було продовжено репресивні акції проти чехів Житомирщини.

Чекісти зосереджуються на «викритті» штучно створеної ними ж (3-м відділом УДБ НКВС по Житомирській області) військово-повстанської шпигунської організації «Чеське дружество», хоча створення приписали командирю 44-ї стрілецької дивізії Я. Штромабаху та лектору Волинського інституту народної освіти у Житомирі А. Водседалеку (ще у 1928-1929 рр.) [22, с. 243].

«Чеському дружеству» приписувалася організація на території області чеських повстанських дружин, підготовка до збройного повстання у разі війни з Німеччиною, проведення розвідувальної діяльності на користь чеської розвідки. Через Й. Яндуру організація «підтримувала» зв'язок із секретарем чеського консульства у Києві Хаусом і від нього «отримувала» вказівки для розгортання контрреволюційної діяльності. У звітах зазначалося про «ліквідацію» чотирьох повстанських дружин і 12 «отбочек» [9, с. 161]. У сфабрикованій кримінальній справі проходили мешканці м. Житомира, Житомирського, Андрушівського, Коростишівського, Малинського, Червоноармійського районів [17, с. 39].

Селянину О. Гжеблику приписувалося розповсюдження провокаційних пліток про війну та недоброякісний обробіток колгоспної землі. В. Пертлу – шкідництво: під час посівної компанії 1938 р. вивів з ладу дві сіялки і кращого коня, заклики селян не виходити на роботу у колгосп. На випадок початку війни, він мав ще й підпалити збірний призовний пункт. Бригадиру колгоспу М. Гепфелю – активна контрреволюційна робота, шкідництво, порушення трудової дисципліни серед колгоспного люду і в тому, що на момент мобілізації планував віддати колгоспних коней для потреб військово-повстанської шпигунської організації. Водія облздороввідділу О. Горака звинувачували у плануванні здійснення диверсії – підпалі першої та другої лікарень м. Житомира. Подібні «звинувачення» були пред'явлені усім, хто проходив у цій справі.

Восени 1938 р. у справі чеської військово-повстанської шпигунської організації «Чеське дружество» було страчено 80 осіб, з них чехів – 77, німців – 2 та один поляк. Більшість із них – 51 – це жителі села Крошня Чеська: С. Томан, Й. Яндур, В. Голан, В. Фортелко й інші [9, с. 161-162]. Серед чеської інтелігенції жертвами масових репресій 1937-1938 рр. були: завуч школи у с. Карпівці Чуднівського району О. Стреда, головний інженер Городницького фарфорового заводу О. Браун [3], інженер шляхово-експлуатаційного управління В. Зах

(своєї провини не визнав) та інші [23, с. 223-237].

Варто зазначити, що майже завжди арештовані визнавали себе винними у пред'явлених звинуваченнях, оскільки по відношенню до них застосовувався моральний тиск і фізичні методи впливу. Та й арешти проводилися у багатьох випадках без наявності на громадян даних про причетність до націоналістичних, контрреволюційних організацій.

У липні 1938 р. на одній із нарад начальник Управління НКВС по Житомирській області Г. В'яткін дозволив співробітникам дописати «негіднику» до протоколу 40% того, що він не говорить, «якщо це петлюривець, політбандит, контрабандист, польський або німецький націоналіст. За це вас ні партія, ні радянський народ не засудять» [15, с. 272].

Серед архівних матеріалів є багато свідчень співробітників Житомирського обласного УНКВС, що вони згідно вказівок керівництва здійснювали арешти без наявності компрометуючих матеріалів, проводили групові допити по 10-15 осіб, з побиттям одного з обвинувачених аби психологічно, морально тиснути на інших арештантів.

Колишній співробітник Лугинського районного відділення НКВС свідчив, що арешти проводилися «за списком і національною ознакою, тобто поляків заарештовували як польських шпигунів і учасників ПОВ; німців – як німецьких шпигунів, а росіян і українців заарештовували у тому випадку, якщо хтось із заарештованих давав на них свідчення про їхню участь у будь-якій контрреволюційній організації» [16, с. 68].

Начальник обласного Управління НКВС Г. В'яткін особисто проводив допити заарештованих, застосовуючи до них фізичні методи впливу. А під час слідства вже колишній начальник УНКВС по Житомирській області (заарештований у листопаді 1938 р.) зізнався, що найтяжчим його злочином було те, що він не будучи впевненим у правильності обвинувачення заарештованих обласним управлінням осіб як учасників ПОВ, німецької та чеської фашистських організацій, розстрілював їх за вироком «трійки». Будучи невпевненим у провині близько 4000 осіб [4, арк. 269-270].

Були випадки коли співробітники органів держбезпеки високого рангу виконували смертні вироки, ймовірно, з власної ініціативи. Так, начальник Житомирського окружного відділу НКВС Київської області Ю. Шатов (Лівшен) (з 1935 по 1937 рр. – начальник Жито-

мирського окружного відділу НКВС, з 1938 р. – начальник Красноярського табору) навесні – восени 1937 р. самотужки виконував смертні вироки, розстрілюючи на ніч до 30 осіб [5, с. 185, 196].

Про те, що відбувалося в обласному Управлінні НКВС у 1937 р. свідчив колишній міліціонер Б. Давидович, який стояв на варті біля воріт протягом двох місяців: «Я бачив як оперативники вивозили в машині з двору НКВС трупи розстріляних. Вода, що текла з двору була червоною від крові. Вироки виконували і у дворі, і в гаражі УНКВС». Про це свідчив і співробітник обласного УНКВС М. Лазаркін: «...були випадки, коли кров проходила на вулицю. Також кров капала з машин, які перевозили трупи, на вулицю аж до місця поховання. Пізніше ми посипали двір тирсою, а машини спочатку обкладали різним мотлохом із розстріляних. Також у дворі було зроблено яму, куди стікала кров» [15, с. 268-269].

Тіла розстріляних у 1937-1938 рр. у Житомирі таємно ховали у північно-східній околиці Староєврейського кладовища (провулок Путьятинський) [5, с. 193].

У деяких катів були виражені проблеми зі психікою. У свідченнях засудженого начальника внутрішньої тюрми УНКВС по Житомирській області Ф. Ігнатенка, який розстріляв тисячі людей повідомлялося, що під час масової операції він весь час виконував вироки: «При массовых операциях я около полутора лет спал здесь не раздеваясь. Проспишь пару часов и опять сразу за работу берешься». Це відобразилося на його здоров'ї. Заарештованому ввижалося, що його переслідують розстріляні, намагався двічі застрелитися [5, с. 186].

У добу Великого терору «працю» штатних катів влада почала заохочувати урядовими орденами. Начальника УНКВС по Житомирській області Л. Якушева (Бабкіна) було нагороджено орденом Червоної Зірки, Г. В'яткіна – орденом Знак Пошани та знаком Почесного чекіста, ймовірно за «гарну роботу» [21, с. 220, 224].

Підводячи підсумок зазначимо, у період Великого терору трагічну долю українського народу розділили представники національних меншин як Житомирщини, так і в цілому республіки.

У доповідній записці начальника УНКВС по Житомирській області Г. В'яткіна заступнику Наркома внутрішніх справ УРСР Д. Гречухіну від 3 серпня 1938 р. повідомлялося, що в області з березня 1937 р. по серпень 1938 р. викри-

то 206 польських диверсійно-повстанських загонів («боювок»), 18 штурмових загонів, 4 чеські повстанські дружини, 26 українських повстанських комітетів, які керували 77 повстанськими загонами. За участь у вигаданих національних контрреволюційних, повстанських, шпигунських організаціях було «викрито» понад 6 тис. осіб: українських націоналістичних – 2888, ПОВ – 2126, німецькій – 1068, чеській – 89 [17, с. 1; 18, с. 30].

У сфабрикованих документах зазначалося, що ці організації прагнули повалити радянську владу, послабити міць збройних сил, створити плацдарм для нападу капіталістичних країн на СРСР і таке інше.

Пік репресій на Житомирщині, як і по всій країні, припадає на другу половину 1937-го та 1938 р. У цей період доля заарештованих вирішувалася позасудовими органами: особливими нарадами, так званими двійками (нарком внутрішніх справ і прокурор СРСР) та трійкою при обласному управлінні НКВС (начальник управління, секретар обкому КП(б)У та прокурор області). Заарештованих розподіляли на дві категорії: 1-а – вища міра покарання – розстріл, друга – ув'язнення у виправно-трудових таборах на 8-10 років. Слідство у таких справах проходило у спрощеному порядку, прискорено [21, с. 221].

Вироки у справах заарештованих за «національними лініями» виносилися двійкою НКВС СРСР. Так, по польській лінії на Житомирщині було засуджено 7993, по німецькій – 1647, відсоток засуджених до розстрілу й ув'язнення у ВТТ по обох лініях однаковий – відповідно 89% і 11%. Всього ж у період з 18 жовтня 1937 р. по 16 березня 1938 р. було репресовано 9640 жителів Житомирської області, з них до розстрільного вироку 8580 осіб [17, с. 32].

Відповідно до постанови політбюро ЦК ВКП(б) № 1164/22 від 15 вересня 1938 р. і наказу НКВС СРСР № 00606 від 17 вересня 1938 р. рішення нерозглянутих слідчих справ по контрреволюційних національних контингентах було передано на розгляд особливих трійок на місцях. З 20 вересня по 3 листопада 1938 р. вони засудили 4203 особи, з них до вищої міри покарання – 4165 осіб, до ув'язнення у ВТТ – 38.

За приблизними даними, у роки Великого терору в області було репресовано понад 25,5 тис. осіб, з них понад 18,8 тис. – розстріляно [17, с. 34-36].

Таким чином, дослідження репресивної політики у 1937-1938 рр. на Житомирщині щодо етнічних спільнот, дозволяє стверджувати, що

вони були включені у переважну більшість репресивних акцій, які здійснювалися на загальноукраїнському рівні. Антинаціональна державна політика у поєднанні з репресіями завдала тяжких фізичних і психологічних травм національним меншинам краю. Було знищено, заслано на тривалі строки до виправно-трудова таборів тисячі громадян, частина з яких загинула у засланнях. Тисячі учасників неіснуючих ворожих організацій, виворонених уявою слідчих НКВС, репресовано та фізично знищено. У результаті каральних заходів було завдано непоправної шкоди культурі, звичаям, традиціям цих народів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Архівно-слідчі справи на громадян репресованих радянською владою, які реабілітовані у встановленому порядку // Держархів Житомирської області (далі – ДАЖО). Ф. Р-5013. Оп.2. Спр.3499. 542 арк.
2. Архівно-слідчі справи на громадян репресованих радянською владою, які реабілітовані у встановленому порядку // ДАЖО. Ф. Р-5013. Оп.2. Спр.3480. 718 арк.
3. Архівно-слідча справа на Браун О.Є. // ДАЖО. Ф. Р-5013. Оп.1. Спр.3640. 193 арк.
4. Архівно-слідчі справи на громадян репресованих радянською владою, які реабілітовані у встановленому порядку // ДАЖО. Ф. Р-5013. Оп.2. Спр.2921. 321 арк.
5. Бажан О., Золотарьов В. Конвеєр смерті в часи «Великого терору» в Україні: технологія розстрілів, виконавці, місця поховань // Краєзнавство. 2014. № 1. С. 183-199.
6. Всесоюзний перепис людуності 1926 р. Москва: Видання ЦСУ Союзу РСР, 1929. Т. 12. 465 с.
7. Закрытое письмо о фашистско-повстанческой, шпионской, диверсионной, пораженческой деятельности польской разведки в СССР // 3 архівів ВУЧВК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1997. № 1/2 (4/5). С. 18-44.
8. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. Київ: Знання України, 2007. 508 с.
9. Лутай М. До історії німецької і чеської «військово-повстанських організацій» на Житомирщині // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 10. Серія: Історія: Збірник наукових праць. 2006. С. 159-162.
10. Оперативный приказ народного комиссара внутренних дел СССР // 3 архівів ВУЧВК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1997. № 1/2 (4/5). С. 15-18.

Гуцало Людмила *Національні меншини Житомирщини у період Великого терору*

У статті на основі аналізу низки наукових джерел, а також осмислення наукової літератури, проаналізовано масові каральні акції проти національних меншин, які здійснювалися на Житомирщині у рамках загальносоюзної політики Великого терору.

Ключові слова: Великий терор, репресії, національні меншини, Житомирщина

Гуцало Людмила *Национальные меньшинства Житомирщины в период Большого террора*

В статье на основе анализа ряда научных источников, а также осмысления научной литературы, проанализированы массовые карательные акции против национальных меньшинств, которые проводились на Житомирщине в рамках общесоюзной политики Большого террора.

Ключевые слова: Большой террор, репрессии, национальные меньшинства, Житомирщина

Hutsalo Liudmyla *National minorities of Zhytomyr region during the Great Terror*

Mass political repressions had regional specificities and techniques. It should be noted that the scientists are unanimous in determining the factors which influenced the conduct of State terror in Zhytomyr region.

In the investigated period the region was a border area where representatives of many national minorities lived, there was located a significant number of military units of Korostensky and Novograd-Volyn regions.

The Soviet government was suspicious of national representatives minorities who lived in the territory of the region. The information about «pollution» of the area by saboteurs and spies of foreign intelligence was stated in the reports of the Zhytomyr NKVD. Of course, we can not refute the facts of their activities but very often it was a manifestation of the anti-spy hysteria of

11. Постановление окружного комитета КП(б)У о руководящих кадрах округа и районов, списки номенклатурных работников округа и районов; докладные записки окружного комитета партии Киевскому обкому КП(б)У о разоблаченных врагах народа, подготовка к выборам в Верховный совет СССР // ДАЖО. Ф. Р-87. Оп.1. Спр.84. 97 арк.

12. Рафальська Т. Національні меншини Житомирщини в ХХ столітті: від «коренізації» до «великого терору» // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України. 2007. Вип. 33. С. 88-102.

13. Рафальська Т. Репресії проти національних меншин Житомирщини в добу «Великого терору» (1937-1938 рр.) // ХХ століття – етнонаціональний вимір та проблеми голокосту: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції. Житомир, 2010. С. 39-46.

14. Рафальська Т. Репресивна політика радянської влади проти духовенства і віруючих на Житомирщині у 20-30-х роках ХХ ст. // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Вип. 6. Київ, 2010. С. 180-188.

15. Рафальська Т. Реалізатори сталінської політики «Великого терору» 1937-1938 рр. на Житомирщині // Intermarum: історія, політика, культура: зб. наук. праць / за ред. В.О. Венгерської. Житомир, 2015. Вип. 2. С. 263-272.

16. Рафальська Т. «Великий терор» на Житомирщині: специфіка та технологія // Український історичний журнал. 2007. № 3. С. 66-75.

17. Реабілітовані історією: У 27 т. Житомирська область: У 7 кн. / Головна редколегія (голова П.Т. Тронько); редколегія тому (голова І.М. Черненко). Кн. 1. Житомир: Полісся, 2006. 724 с.

18. Реабілітовані історією: У 27 т. Житомирська область: У 7 кн. / Головна редколегія (голова П.Т. Тронько); редколегія тому (голова М.А. Черненко). Кн. 3. Житомир: Полісся, 2010. 808 с.

19. Реабілітовані історією: У 27 т. Житомирська область: У 7 кн. / Головна редколегія (голова П.Т. Тронько); редколегія тому (голова В.С. Балурко). Кн. 4. Житомир: Полісся. 2011. 788 с.

20. Справа «Польської Організації Військової» в Україні. 1920-1938 рр. / Упоряд.: С.А. Кокін, Р.Ю. Подкур, О.С. Рубльов. Київ: Головна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», 2011. 472 с.

21. Шевчук Ю. Технологія здійснення репресій проти інтелігенції Житомирщини в 30-х рр. ХХ ст. // Історія України: маловідомі імена, події, факти. 2010. № 36. С. 213-238.

22. Шевчук Ю. Політичні репресії проти чеської інтелігенції на Житомирщині на рубежі 1920-1930-х рр. // Український історичний збірник. 2008. Вип. 11. С. 241-250.

23. Шевчук Ю. Політичні репресії проти чеської інтелігенції Житомирщини в добу «великого терору» // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. 2009. Вип. 11. С. 223-237.

Soviet power. With the formation in September 1937 of the Zhytomyr region, control over the implementation of State terror became brutal and acquired regional specificity.

Thus, according to fabricated allegations, only in the framework of the «German operation» during October 1937 – January 1938, 1647 people were convicted in Zhytomyr region (1467 – to death penalty).

8027 people were sentenced behind the «Polish line» according to the protocols of «Two» in 1937-1938, 7140 of them were shot, «Special three» – 2830 people, of which 2 785 persons were shot.

In 1938, in the case of the Czech Military Inspection Spy Organization, 80 people were executed, 178 were members of the Zhytomyr Underground Zionist Organization. A significant number of the Jewish population was held in the affairs of the Socialist Revolutionaries, the Trotskyites (in June 1938, 50 people were executed).

Political repressions of representatives of national minorities of the region, as well as Ukrainians, during the Great Terror took place within the framework of all-union and republican repression operations.

Keywords: *Great Terror, repressions, national minorities, Zhytomyr region*

Надійшла до редакції 11.06.2018 р.